

AKRAM AYLISLI

Vise de piatră

roman-recviem

Traducere din limba armeană, prefață și note de
SERGIU SELIAN

INTEGRAL

Cuvânt înainte

Akram Aylisli este un reputat scriitor azer de notorietate internațională. Pe numele său real Akram Nadjaf oğlu Naibov, el s-a născut la 12 ianuarie 1937 în satul Aylis din regiunea Ordubad a provinciei Nakhidjevan aparținând actualmente Azerbaidjanului. Aylis este denumirea azeră a vechii localități armenesti Agulis cu o biografie prestigioasă. Nakhidjevanul este la rândul său un ținut istoric armenesc, după cum o arată numele său traducibil din armeană prin Popasul dintâi, aluzie la tradiția care susține că acolo s-ar fi oprit Arca lui Noe, iar patriarhul ar fi întemeiat o așezare; prin decizia Kremlinului, la 9 februarie 1924, Nakhidjevanul a fost inclus, ca republică autonomă sovietică, în componența administrativă a RSS Azerbaidjan, statut perpetuat până în prezent, după ce Azerbaidjanul și Armenia au devenit independente, deși situarea ținutului față de Azerbaidjan face din el o exclavă în fapt alipită geografic Armeniei.

Aylisli (pseudonim literar care din azeră se traduce prin Locuitor al Aylisului) este poet, prozator, dramaturg; a fost tradus în numeroase limbi ale fostelor republici sovietice, de asemenea în franceză, engleză, germană, spaniolă ș. a. A absolvit Institutul pentru literatură „Maxim Gorki” din Moscova, școală de elită pentru formarea scriitorilor sovietici. A debutat cu un poem în ziarul „Azerbaycan”. În anii 1968-70, a fost redactor-șef al publicației

„Gençlik”, în 1974-78 membru al Comitetului pentru cinematografie din Azerbaidjan, iar în anii 2005-10 membru în Parlamentul Azerbaidjanului. A fost decorat în anul 2002 de președintele Azerbaidjanului cu ordinele Istiglal (Independență) și Şohrat (Onoare). Pentru înaltul nivel literar al operei sale, a fost distins cu titlul de Scriitor al poporului.

Multe dintre scrierile lui Aylisli sunt inspirate din realitatea satului de proveniență a autorului. Piesele lui Aylisli au fost reprezentate în teatrele din Baku, Gandja, Nakhidjevan, Erevan etc. Dintre romane, care includ *Copaci fără umbre*, *Strălucirea celor șase sori*, *Anotimpul rochiilor multicolore*, *Defileul alb*, *Barajul*, cel intitulat *Oameni și copaci* a fost tradus în 30 de limbi. La rândul său, scriitorul a tradus din Marquez, Böll, Rushdie, Cehov, Turgheniev, Paustovski, Korolenko, Şukşin, Aitmatov.

Cariera glorioasă a lui Akram Aylisli a cunoscut o turnură dramatică după apariția nuvelei *Daş yuxular* (Vise de piatră) în traducere rusească, în numărul 12/2012 al revistei de literatură „Drujba narodov” (Prietenia popoarelor) din Moscova. Oricum, nici până atunci creațiile scriitorului azer nu fuseseră conforme criteriilor realismului socialist și acesta a continuat să scrie la modul critic despre epoca sovietică în anii 1990. De data asta, însă, aveau să se simtă lezați în fanatismul lor etnic-religios chiar conaționalii săi, deoarece proza este axată pe declanșarea pogromului antiarmean din Baku în 1990, cu aluzii la cel din Sumgait în februarie 1989, pe de altă parte fiind evocată masacrarea locuitorilor armeni din Aylis de către trupele turcești. Nuvela a fost scrisă în anul 2006, dar autorul ei n-a cutezat s-o publice decât după ce un ofițer azer, care în 2004 asasinase bestial, cu toporul, un coleg armean, în somnul aceuia, a fost extrădat în 2012 de autoritățile din Budapesta, unde avusese loc crima, Azerbaidjanului, care avea să-l primească pe ucigaș cu onorurile cuvenite unui erou național, recompensându-l și, evident, lăsându-l liber.

Pentru a se înțelege contextul de-acum istoric în care se derulează acțiunea și comentariile din *Vise de piatră*, ar fi util de reamintit sumar faptele care, începând cu anul 1988, au implicat națiunile vecine, dar nu și prietene, armeană și azeră. Conflictul izbucnit atunci a avut ca măr al discordiei ținutul Karabaghul de Munte, armenesc prin apartenența istorică și originea populației care îl numește Arțakh, dar, ca și Nakhidjevanul, atribuit arbitrar de puterea sovietică Azerbaidjanului, totuși cu un grad inferior de administrare, cel de regiune autonomă. În 1988, armenii din Arțakh s-au mobilizat pașnic cerând independența pe care, în condițiile împotrivirii conducerilor din Baku și chiar din Moscova, aveau s-o autoproclore la 2 septembrie 1991, în urma organizării unui referendum și în toiul unui război încheiat ulterior, în 1994, cu un armistițiu precar, de pe poziția de învingătoare a armatei armenice. Între timp, riposta azeră a fost, în afara câmpului de luptă, una barbară, lovind în mod inuman în populația armeană civilă din Azerbaidjan. Mai întâi, în zilele de 27-29 februarie 1988, în orașul industrial Sumgait de pe țărmul Mării Caspice, a treia localitate ca mărime din Azerbaidjan și în care 17.000 de locuitori dintr-un total de 250.000 erau armeni, azerii au devastat locuințele armenilor, le-au jefuit și incendiat, au torturat, schingiuit, violat și ucis bătrâni, copii, fete tinere, femei gravide, prunci nou-născuți, au rănit și lăsat infirme sute de persoane, într-o incalificabilă orgie sălbatică și în complicitate cu o miliție pasivă și chiar îngăduitoare. Au urmat, în ianuarie 1990, masacre în raioanele Baku, Khanlar și Şahumian și în alte localități, cum a fost Gandja, cel mai terifiant având loc în capitala Azerbaidjanului, în zilele de 13-18 ianuarie, similar celui din Sumgait, după care armenii supraviețuitori au părăsit orașul, iar în următoarele câteva luni Azerbaidjanul avea să fie complet epurat de armeni.

Nuvela este centrată pe figura unui reputat actor azer pe nume Saday Sadîghli, om integru și democrat de o corectitudine ireproșabilă, care, fiind luat drept armean pe o stradă din Baku, unde

încercase să protejeze un armean vârstnic maltratat, este la rândul său bătut crunt și, ca atare, spitalizat. Alte personaje principale sunt socrul lui, medic psihiatru, doctorul care îl tratează și un alt actor, prieten și admirator al său.

Dar mai există un protagonist în această scriere și el este Aylis/Agulis, localitatea de baștină nu numai a autorului, ci și a lui Saday și a socrului său, doctorul Abasaliev. Episoadele cele mai vii și mai colorate ale prozei sunt retrospectiile din realitatea acestui sat de origine armeană, legate fie de copilăria actorului, fie de rezidența medicului, fie de vizitele făcute acolo împreună de cei doi. Paginile pline de lirism, dar și de dramatism, în care Aylisli reconstituie satul de altădată, cu bisericile lui armenesti și cu locuitorii armeni încărcăți de umanism, sunt cele mai impresiionante din carte și ele mărturisesc atașamentul scriitorului desigur față de satul natal, însă mai ales față de soarta aceluia, reverberând în destinul tragic al foștilor stăpâni ai locului. Prin mijlocirea lui Sadîghli, dar mai cu seamă a lui Abasaliev descris drept un fanatic arheolog de fapte istorice din trecutul localității – cei doi fiind în fapt un dublu alter ego al autorului –, Aylisli face elogiul nereținut al aceluia plai, un elogiul în definitiv nepărtinitor ținând seamă de istoria lui.

Agulis a fost inițial populat de zoci, grup etnic armean care vorbea un dialect local. El este menționat prima oară în secolul al XI-lea sub forma Argulik. În secolul al XVI-lea, a fost un oraș comercial având legături cu Persia, Rusia, Europa occidentală, India. În secolul următor, populația lui număra 8.000 de familii armenesti. Acolo funcționau fabrici de țesături din mătase, ateliere de meșteșugari, o școală, o bibliotecă, un han, o piață mare, iar împrejur se întindeau livezi roditoare. În 1752, hanul Azat din Atropatene, profitând de situația confuză din Persia, a încercat fără succes să ocupe hanatul Erevanului; respins, el s-a năpustit, pe drumul de întoarcere, asupra Agulisului, pe care l-a cotoplit și jefuit timp de trei zile, ucigând numeroși armeni și apoi ducând

cu el în Persia 1.200 de locuitori. Armenii care au scăpat s-au refugiat la Şuşi în Arţakh, sau la Constantinopol. Conform unui recensământ, în 1897 mai erau în Agulisul de Sus 1.670 de locuitori, iar în Agulisul de Jos – 990. Agulisul de Sus a fost un centru cultural cu o scriptorie, numeroase manuscrise fiind de altfel copiate şi în prestigioasa mănăstire Sf. Tovma. În 1919, ambele cartiere au fost distruse de turci, ulterior Agulisul de Sus fiind parţial reconstruit sub numele actual de Aylis.

Probabil că un armean n-ar fi scris despre Agulis/Aylis mai elogios şi mai inspirat decât a făcut-o scriitorul azer Akram Aylisli în cartea sa. Nu este surprinzătoare, aşadar, riposta nu doar critică, ci şi vindicativă a compatrioţilor autorului la apariţia nuvelei, motivată de atitudinea favorabilă faţă de armeni care răzbate din paginile acesteia. Dincolo de reacţia sanguină, excesiv inflamată, a unei naţiuni oricum predispuse genetic la un comportament agresiv, supărarea azerilor, dacă nu e acceptabilă, poate fi însă înţeleasă. În Baku, în Gandja şi în localitatea natală a autorului, au fost organizate manifestări în care se cerea moartea lui Aylisli ca trădător vândut armenilor, susţinându-se chiar că ar fi armean şi cerându-se ca dovadă analizarea ADN-ului aceluia. Într-o sesiune specială, Parlamentul Azerbaidjanului a solicitat ca Aylisli să fie privat de premiile de stat obţinute, să-i fie retrasă cetăţenia şi el să fie expulzat în Armenia. Preşedintele Parlamentului, Ogtay Asadov, a spus că e ceva suspect în sângele oricui îl susţine pe Aylisli. Ali Hasanov, şeful departamentului social-politic al administraţiei prezidenţiale, l-a criticat pe scriitor că nu are spirit naţional şi simţ umanitar, că nu respectă memoria celor căzuţi în război, că îi prezintă cu simpatie pe tinerii armeni care au ucis mii de azeri şi au ocupat pământuri azere, iar pe azeri ca pe nişte criminali.

În replică la acuzele aduse, Aylisli a afirmat: „Dacă aş fi armean, ar fi aflat toţi asta, iar mie nu mi-ar fi ruşine”. Într-un interviu, comentând atacurile la adresa lui, el a spus că armenii nu îi sunt

dușmani și că ar dori să contribuie la găsirea unei soluții pașnice a conflictului dintre cele două națiuni. De asemenea, nu se consideră patriot, fiindcă este scriitor, și un scriitor trebuie să scrie ce îi dictează mintea și rațiunea.

Aylisli a fost considerat dușman al statului și a devenit victima unei campanii de presă. Soția și fiul lui și-au pierdut slujbele. Ministerul învățământului a scos lucrările lui din manualele școlare. Cărțile și portretele lui au fost arse. Piesele lui au fost interzise în teatre. Scriitorii, artiștii și academicienii azeri l-au repudiat, iar Uniunea Scriitorilor din Azerbaidjan, într-o ședință specială, l-a exclus din rândurile sale. Președintele Azerbaidjanului, Ilham Aliyev, printr-un decret prezidențial semnat la 7 februarie 2013, i-a retras autorului nuvelei *Vise de piatră* titlul de Scriitor al poporului și celelalte distincții și i-a anulat pensia, sub pretextul oficial că ar fi deformat istoria Azerbaidjanului și ar fi insultat sentimentele poporului azer.

Șeicul Allahşükür Paşazade, conducătorul religios al mahomedanilor din Caucaz, l-a etichetat pe Aylisli apostat. Hafız Hadjiyev, șeful partidului progubernamental Muasir Musavat (Egalitate modernă), a oferit o recompensă de 13.000 dolari celui care i-ar tăia scriitorului o ureche; la presiunea ambasadelor străine din Azerbaidjan și a Departamentului de stat al SUA, efectuată asupra guvernului azer, Ministerul de interne al Azerbaidjanului a obligat partidul Muasir Musavat să-și retragă oferta.

Excedat, Aylisli a rugat oficialitățile să fie lăsat în pace ca să moară liniștit în țara sa, pe care o iubește.

La 30 martie 2016, scriitorul a fost arestat pe aeroportul din Baku pe când se pregătea să plece la Veneția ca să participe la un festival literar internațional, interzicându-i-se astfel să iasă din țară și fiind reținut timp de câteva ore. Un purtător de cuvânt ministerial a pretins că Aylisli ar fi creat o stare conflictuală la unul dintre birourile de control al pașapoartelor de pe aeroport.

Pe de altă parte, o serie de intelectuali și de militanți pentru drepturile omului i-au luat apărarea, atât în Azerbaidjan, cât și în Rusia. În februarie 2014, un grup de personalități internaționale a depus o cerere formală pentru nominalizarea lui Akram Aylisli la Premiul Nobel pentru pace, datorită temerității arătate de el în eforturile sale de a reconcilia popoarele azer și armean. În motivație, se arăta că Aylisli este, probabil, primul scriitor de origine turcă autor al unei cărți de penitență privind Genocidul armean din 1915, cel dintâi care a exprimat această durere într-o lucrare literară profundă. El a fost comparat cu Martin Luther King și cu Andrei Saharov pentru curajul personal și pentru impulsul moral care pot schimba destinul unei națiuni și pot distruge zidurile care despart popoarele.

Indiferent de valoarea artistică a operei sale și în particular a nuvelei *Vise de piatră*, Akram Aylisli rămâne o figură exemplară prin opțiunea lui, care trebuie să călăuzească orice creator de-a lungul carierei sale, aceea de a rosti adevărul.

Sergiu Selian

*Vedere panoramică a localității Agulis/Aylis la începutul
secolului XX (Colecția Muzeului de istorie a
Armeniei din Erevan, autor necunoscut)*

Capitolul întâi

Enigmatica moarte a bătrânei garderobiere, gluma ucigător de primejdioasă a renumitului actor și revolverul-carnet de partid

Starea pacientului era foarte gravă: tocmai fusese adus la secția de leziuni corporale a unuia dintre marile spitale din Baku.

Pacientul, întins fără cunoștință pe brancardă, era purtat, prin coridorul întunecat și îngust, care se întindea pe toată lungimea etajului, spre sala de operații din cealaltă aripă a clădirii. Era dus de două femei în halate albe și de doi bărbați în halate similare. Pe lângă brancardă, pășea însuși chirurgul, un bărbat slab, cărunt, de statură mijlocie, care se deosebea de colegii săi prin sobrietate, prin asprimea dominantă a trăsăturilor și prin curățenia impecabilă a halatului.

Iar dacă exista ceva care părea incompatibil cu viața cotidiană obișnuită a spitalului, asta era înfățișarea tragic de comică și mai cu seamă gesturile omului care îl adusese pe pacient. Era un bărbat de vreo cincizecișicinci-șaizeci de ani, mărunț, firav, cu o față mică, în absolută discordanță cu uriașa burtă rotofeie. El se agita în jurul medicului, repetând același lucru:

— Doctore..., dragule..., doctore..., l-au omorât! L-au bătut, așa un om, ziua-n amiaza mare, l-au nimicit! Erau ăia, *yera*¹, ei au făcut-o... Erau pușlamale dintr-ai *yera*zilor... v'o cinci-șase... Golanii ăia de refugiați nu respectă pe nimeni, doctore, dragule... Nici pe actori nu-i prețuiesc, nici pe poeți, nici pe scriitori. Încearcă numai de zi că unu-i armean, s-a terminat! Odată îl înșfacă, îl calcă-n picioare și îl zdrobesc ca fiarele. Fărâme îl fac, și nimeni nu se-ndură să s-apropie... Le zic – nu-l loviți, omu' ăsta nu-i armean, e de-al nostru, fiu al neamului nostru, mândria și cugetul nației. Da' cine s-audă?! Nu m-au lăsat barem să zic cum mă cheamă. M-au izbit cu picioarele-n coaste, că era cât p-aci să dau ortu' popii... Uite-aci, doctore, în dreapta... durerea doar n-așteaptă...

Medicul nu pricepea bine ce spunea omul care îl adusese pe pacient. Poate că nici nu voia să priceapă. Ori poate chiar nu auzea ce bombănea întruna omul acela panicat, ridicol, care își legase o cravată galbenă peste cămașa maronie. Totuși, cineva atent ar fi observat că medicul din când în când îngăima ceva pe sub mustață. Și asta nu pentru că fiecare vorbă, fiecare gest al omului care îl adusese pe pacient stârnea râsul. Mai curând pentru că bărbatul blond întins pe brancardă era foarte slab și lungan. Și, cine știe, poate că înfățișările contrastante ale celor doi îi aminteau medicului de paginile cele mai triste ale poveștii lui Don Quijote și Sancho Panza.

Când ajunseră la ușa sălii de operații, unul dintre bărbații în halate albe îi tăie calea omului cu cravată galbenă.

— Lăsați-l să intre – spuse medicul. – Cred că are ceva de spus. Să vorbească.

Sala de operații, mult mai mică decât coridorul, păru totuși o sală imensă, cu plafon înalt și cu ferestre enorme. Masa de operații, aflată chiar în mijloc, semăna cu brancarda pe care era întins

¹ Joc de cuvinte în original: *yera*z – denumire dată azerilor refugiați din Armenia (formă contrasă din *Yerevan* și *azer*), iar în armeană – *vis*

pacientul acoperit cu o pătură. Cei doi bărbați în halate albe, care îl aduseseră pe pacient, îl ridicară pe acesta, îl culcară pe masă, cerură cu privirea îngăduință de la medic să plece și ieșiră în tăcere din sală.

— Peroxid – dădu glas medicul către asistente, suflecându-și mânecile halatului. – Ștergeți-i fața. – Văzându-l pe pacientul înecat în sânge, bombăni ceva pe sub nas și apoi, întorcându-se spre însoțitorul aceuia, întrebă: – Cine a făcut asta?

— Păi, v-am zis, doctore, ăia, yeraz... Afurisiții ăia de refugiați, veniți din Armenia. N-a fost de-ajuns că i-au scăldat fața în sânge... L-au doborât la pământ și au început să-l lovească în burtă cu picioarele. Bine c-am ajuns la timp, doctore. Ieșisem de dimineață devreme în oraș, să fac o plimbare. Treceam prin locu' ăla blestemat, de-i zice Parapet, când ce să văd, pe marginea bazinului, cinci-șase lepădături băteau pe cineva. Iar oamenii, trași de-o parte, stăteau și priveau tăcuți...

Brusc, amuți. Buzele i se mișcau, dar vorbele parcă nu ajungeau nici în gâtlee.

— S-a terminat peroxidul, doctore – rosti una dintre asistente, cu un glas spășit (una dintre ele era în vârstă, iar cealaltă – foarte tânără).

— Măcar spirt este? – întrebă deznădăjduit medicul.

— Nu, doctore. Ce mai rămăsese am folosit totul ieri...

— Bine, spălați-l cu apă. Să nu umpleți prea mult cu perman-ganat de potasiu. – Medicul își spală mâinile cu săpun la chiuveta din colțul încăperii, după care se apropie și se opri lângă masa de operații. – Scoateți-i toate hainele. Lăsați-i numai chiloții.

Pacientul, ale cărui față, nas, bărbie, gulerul portocaliu al tricoului de lână, poalele azurii ale sacoului, erau îmbibate de sânge, atât de liniștit stătea culcat pe masa de operații, încât ai fi zis că acolo, în piața numită Parapet, nu el fusese bătut, ci dușmanul său de moarte. Dormea adânc, deși din cușca pieptului se auzeau

hârâieli răgușite. Și nu numai că dormea, dar părea că visa și visele acelea îl desfătau.

În timp ce femeile ștergeau sângele închegat pe fața pacientului, medicul îi verifica acestuia pulsul. Când asistentele scoaseră hainele pacientului, el începu să studieze cu atenție corpul și parcă își raporta singur sau informa pe cineva:

— Două cusături pe buza inferioară. În zona bărbiei, nu se observă tăieturi. La brațul stâng, două fracturi, la cot și la încheietură. Sunt fracturate, de asemenea, două degete la mâna dreaptă: degetul mare și mijlociul. La piciorul stâng, mușchiul strivit. Rotula genunchiului de la piciorul drept, fisurată. La partea dorsală, la cușca ventrală, la coloana vertebrală, nu se constată malformații serioase. Nu văd fracturi craniale. – Medicul tăcu, apoi înjură iarăși din toată inima: – Сотрясение мозга!¹ – Cine știe de ce, rosti cu voce tare și în rusește, după care scoase batista din buzunar, își șterse fără grabă transpirația de pe frunte și adăugă tot în rusește: – Избиение зверское!²

Cu fiecare cuvânt al medicului, pe chipul omului care îl adusese pe pacient se întipăreau toate trăirile lui, întreaga durere și suferință. Acesta se abținea cu greu să izbucnească în plâns. Când medicul termină examinarea, tot atunci lui i se epuiză stăpânirea de sine. Începu să plângă în hohote, ca un copil necăjit.

Ochii uneia dintre femeile în halat alb de lângă masa de operații (ai celei care era mai tânără) se umplură de lacrimi. Asistenta în vârstă se emoționează și ea și clătină din cap îndurerată. Și medicului i se făcu milă de om și începu să-l liniștească:

— Ei, ce faceți, nu se poate... Nu-i nimic îngrozitor. În vreo cincisprezece zile, prietenul dumneavoastră se pune pe picioare, am să fac din el un „băiat de aur”. – Plecând capul, se cufundă în gânduri, apoi înălță capul și întreabă cu oarecare prudență: – Așadar, zici că omul ăsta e armean?...

¹ Comoție cerebrală (în rusă, în original)

² Bătut măr (idem)